

بابا طاهر و خاورشناسان

دکتر ابوالقاسم رادفر

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی

چکیده

باباطاهر (متوفی در حدود ۴۱۰ هـ) از شاعران عارف سده پنجم و اصلش از همدان است و از زندگانی‌اش اطلاعات فراوانی در دست نیست. در این جا بحث ما پیرامون تحقیقات خاورشناسان و پژوهشگران خارجی است که به نوعی درباره آثار باباطاهر سخن گفته‌اند و به ترجمه دوبیتی‌ها و تحلیل و بررسی شخصیت، زندگانی، اندیشه و آثار او پرداخته‌اند و نکات بسیاری از زوایای تاریخ زندگانی و محیط او را روشن کرده‌اند. در این جا با کنار نهادن آثار محققان ایرانی که خود مقوله‌ای مفصل و در خور ارزش است، به حاصل پژوهش‌های خاورشناسان و محققان خارجی می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: بابا طاهر عریان، دو بیتی، خاورشناسان.

***

سخن از عارفی بزرگ و دل سوخته و سخنوری سترگ و دلداده است؛ وارسته‌ای درویش مسلک با زبانی صمیمی و ساده اما پردرد؛ غوطه‌ور در وادی بیکران عشق؛ ترانه‌سرایی صاحب سوز با آثاری نه چندان زیاد اما شهره آفاق؛ شخصیتی که صیت آوازه آثار، به ویژه دوبیتی‌های او، محدوده جغرافیایی زادگاه و کشورش را در هم نوردیده و آثار و مضامین آثارش ثقل محافل ادبا و اندیشه‌وران و صاحب نظران شرق و غرب گردیده است. شاید عمده‌ترین علت اشتها و دل‌نشینی کلام او صداقت و

صمیمیت در گفتار و ژرفای اندیشه است که موجب چنین استقبالی از اشعار او را فراهم آورده است. به عبارت دیگر، چون کلام او برخاسته از دل است لاجرم بردل می‌نشیند و پسند خاطر عارف و عامی می‌گردد.

باباطاهر (متوفی در حدود ۴۱۰ هـ) از شاعران عارف سده پنجم و اصلش از همدان است و از زندگانی اش اطلاعات فراوانی در دست نیست. از آثار او مجموعه کلمات قصاری است به زبان عربی که به اهتمام دکتر جواد مقصود به همراه چند اثر دیگر تحت عنوان شرح احوال و آثار، و دو بیتی‌های باباطاهر عربان چاپ شده است و دیگر مجموعه دو بیتی‌های عارفانه و لطیف اوست که به لهجه لری سروده شده و از نوع «فهلویات» است.

باباطاهر در این دو بیتی‌ها از تنهایی و ناچیزی و پریشانی و شوق معنوی و وحدت وجود سخن گفته است. «بنابه روایت مجمع‌النصحا باباطاهر تألیفاتی هم به نثر دارد که تفسیرهایی بر آن نوشته شده و یکی از آن آثار ظاهراً در یک نسخه خطی در اکسفورد به نشانه Walker 94, f.302 bf موجود است. (اته، ص ۳۱) این اثر احتمالاً همان مجموعه کلمات قصار باباطاهر است که بدان اشاره شد.

نام باباطاهر نه تنها در تذکره‌ها و کتابهای مختلف ذکر شده بلکه نام او به سبب دو بیتی‌های لطیف و جانسوزش بر سر زبانهای مردم عارف و عامی جاری است. همین مقبولیت و شهرت ترانه‌های او موجب شده که افسانه‌هایی درباره زندگانی و آثارش در منابع مختلف ذکر گردد. قدیم‌ترین مأخذ درباره او کتاب *راحة الصدور* راوندی (تألیف در حدود ۶۰۱ هجری) است تا امروز تحقیقات عالمانه‌تری درباره زندگانی، شخصیت، آثار و افکار این عارف مردمی و سوخته‌دل ربّانی انجام گرفته است که فعلاً با پژوهشهای صورت گرفته توسط پژوهشگران داخلی کاری نداریم که در این باره محققان برجسته کشورمان آقایان پرویز اذکائی و حمید ایزدپناه بیشتر از دیگران در این راه گام زده‌اند.

در اینجا بحث ما پیرامون تحقیقات خاورشناسان و پژوهشگران خارجی است که به

نوعی درباره آثار باباطاهر وارد عرصه سخن شده‌اند و به ترجمه دوبیتی‌ها و تحلیل و بررسی شخصیت و زندگانی و اندیشه و آثار او پرداخته‌اند و نکات بسیاری از زوایای تاریک زندگانی و محیط او را روشن کرده‌اند؛ چون تذکره‌نویسان و برخی مورخان قدیمی کم و بیش اظهار نظرهایی تقریباً مشابه درباره او کرده‌اند و افسانه‌هایی پیرامون او ذکر کرده‌اند که سیمای حقیقی او را در حاله‌ای از ابهام فرو برده است و آن چنان که باید و شاید نتوانسته‌اند گرد و غبار از چهره واقعی این طرفدارسته و صمیمی بزدايند و خطوط چهره و اندیشه او را خلاف شهرتش «عریان» بنمایانند.

اما در تحقیقات جدید است که داوری‌ها پیرامون او منصفانه‌تر و به عقل نزدیک‌تر است. در اینجا با کنار نهادن آثار محققان ایرانی که خود مقوله‌ای مفصل و درخور ارزش است و موضوع مقالتي جداگانه می‌باشد در می‌گذریم و به حاصل پژوهشهای خاورشناسان و محققان خارجی خلاصه‌وار اشاره می‌کنیم. اما قبل از اینکه به این مبحث پردازیم لازم است اشاره‌ای به چاپهای مختلف دوبیتی‌های باباطاهر در ایران و خارج از ایران بشود. بنابه تحقیق دکتر جواد مقصود ترانه‌ها یا دوبیتی‌های باباطاهر «در تهران و دیگر شهرهای ایران قریب بیست و نه بار (تا سال ۱۳۵۴) به صور گوناگون ساده و مصور و سنگی و سربی طبع و منتشر شده، در لاهور و بمبئی و توابع دیگر هندوستان دوبیتی‌های مزبور در حدود ده نوبت (البته خیلی بیشتر از این‌هاست) به حلیه طبع آراسته گشته، همچنین در استانبول دو بار انتشار یافته است و در کشورهای دیگر هم که فعلاً اطلاعی بر آن نیست»، (مقصود، ص ۹۸-۹۹)

نخست باید از کلمان هواری (Clement Hurat)، (۱۸۵۴-۱۹۲۶) مستشرق فرانسوی و مترجم سفارت فرانسه در دمشق نام برد که خدمات شایان و ارزشمندی به معارف شرق و به ویژه زبان فارسی کرد. زبانهای فارسی، عربی و ترکی را خوب می‌دانست و بعد از فوت شارل شفر، خاورشناس معروف، در سال ۱۳۱۶، جای او را به عنوان استاد زبان شرقی گرفت. وی آثار چندی در زمینه فرهنگ و ادب شرقی تألیف و منتشر کرده است. همچنین گذشته از تصحیح گرشاسبنامه اسدی طوسی در دو جلد و صرف و نحو فارسی

(چاپ ۱۸۹۹)، پس از تجسسات بسیار، در سال ۱۸۸۵م پنجاه و نه دو بیتي از رباعیات باباطاهر را با ترجمه فرانسوی و حواشی در مجله آسیائی (نوامبر و دسامبر ۱۸۸۵، دوره ۸، جلد ۶) منتشر ساخت و در سال ۱۹۰۸م بیست و هشت دو بیتي دیگر را با یک غزل از اشعار باباطاهر مجدداً انتشار داد. (دایرة المعارف فارسی، ج ۲، ذیل هوار، تیمان؛ مقصود، ص ۹۷-۹۸؛ اته، ص ۳۲) رباعیات باباطاهر همدانی را سه مترجم به طرزى نسبتاً کامل به انگلیسی برگردانیده‌اند. نخست ادوارد هرُن، آلن (E. Heron Allen) مستشرق انگلیسی، قسمتی از رباعیات باباطاهر را با شش نسخه خطی متفابله کرد و اصل و ترجمه انگلیسی آن را ضمن چهار بخش به شرح ذیل در کتاب اندوه به باباطاهر یا زاری باباطاهر یا ناله باباطاهر لندن (The Lament of Baba Tahir) سال ۱۹۰۲م در چاپ و منتشر نمود:

الف- مقدمه جامعی که به کمک مستشرقین تهیه و تنظیم گشته است؛

ب- ترجمه منظوم اشعار باباطاهر که توسط خانم الیزابت کرتیس برنتون به زبان (E. Curtis Brenton) انگلیسی ترجمه شده؛

ج- اشعار باباطاهر که اختلافات شش نسخه مقابله شده را در ذیل صفحات نگاشته است؛

د- ترجمه اشعار به نثر انگلیسی از خود ادوارد هرُن آلن.

مترجم دوم پروفیسور آربری (Arberry)، شاگرد رینولد نیکسون مشهور است که مجموعه رباعیات باباطاهر وی در ۱۹۳۷ میلادی انتشار یافت. این مجموعه شامل ۶۲ قطعه است و آلن این مجموعه را از روی نسخه‌های چاپی و خطی و نسخه کلمان هوار تنظیم کرده و با یادداشتها و نسخه‌ها بدلیها و ترجمه‌ها چاپ کرده است. (مقصود، ص ۹۸؛ طاهری، ص ۴۰۱؛ خانلری، ص ۲۷) هرُن آلن فقط سه دو بیتي جدید که تعلق آنها به باباطاهر بسیار بعید است به دست آورد. (دانشنامه جهان اسلام، ذیل باباطاهر)

ترانه‌های باباطاهر عربان با ترجمه انگلیسی ادوارد هرُن آلن یک بار به کوشش یوسف جمشیدی پور و نقاشی و تذهیب محمد بهرامی در تهران (فروغی، ۱۳۴۲) به صورت

مصوّر در قطع جیبی در ۱۱۶ صفحه و بار دیگر ترانه‌های باباطاهر (فارسی و انگلیسی) ترجمه هرن آلن و آرتور آربری با خطّ و اشقانی و تهیه و تنظیم و تطبیق محسن رضانی از سوی انتشارات پدیده در سال ۱۳۴۱ در قطع رقعی و مصوّر (بیست + ۱۲۴ ص) چاپ شده است.

همچنین ترانه‌های باباطاهر ترجمه ادوارد هرن آلن با ترجمه پرویز اذکائی در مجله بیگماس ۲۹، ش ۳ (خرداد ۱۳۵۵) ص ۲۸۳-۲۸۵ و ش ۴ (تیر ۱۳۵۵)، ص ۲۱۷-۲۲۲ چاپ شده است.

لشچینسکی (G.L.Leszczynski) براساس نسخه‌های خطی برلین ترجمه ۸۰ دو بیت از رباعیات باباطاهر عریان و یک غزل او را تحت عنوان اشکهای آسمانی دل شاعر دو بار در به سالهای ۱۹۱۷ و ۱۹۲۰ میلادی در مجله نیو اورینت (New Orient) زبان آلمانی به صورت منظوم منتشر کرد. (دانشنامه جهان اسلام، ص ۴۹؛ مقصود، ص ۹۸، شفا، ص ۴۲۳) او «مدعی است که بعضی از دوبیتی‌های معروف باباطاهر را در دیوان ملا محمد صوفی مازندرانی یافته.» (مقصود، ص ۸۸)

مجموعه این آثار تحت عنوان باباطاهر عریان همدانی، عارف و شاعر سوته دل همدان با مقابله شانزده نسخه خطی قدیمی و نسخه چاپی خاورشناس کلیمان هوارد تحقیقات کامل لهجه‌شناسی به انضمام ادبیات راجی قدیم و معاصر و دستور آن و ترجمه ارمنی از بارول آرام گارونه و ترجمه انگلیسی از ادوارد هرن آلن و ترجمه فرانسه از کلیمان هوارد و ترجمه آلمانی از گئورگ لئون لشچینسکی با تصحیح، مقابله، لهجه‌شناسی و گردآوری متون و ترجمه از اسدالله مصطفوی به سال ۱۳۵۲ به صورت مصوّر در ۱۴۴ صفحه در تهران چاپ شده است. (کتابشناسی ملی، ص ۳۲۵)

هرمان اته و یان ریپکا، خاورشناسان نامی آلمانی و چکی هم در تاریخ ادبیاتهای خود پیرامون زندگانی و آثار و احوال و دوبیتی‌های باباطاهر سخن گفته‌اند. (اته، ص ۳۱-۳۲ و ۱۳۷؛ ریپکا، ۱۲۵-۹۱ ص و ۳۵۵-۳۵۷) البته در تاریخ ادبیاتهای دیگر نیز که بالغ بر پنجاه کتاب می‌شود کم و بیش درباره باباطاهر بحث شده است.

ترجمه احوال و آثار باباطاهر در منابع عربی چون دایرةالمعارف الاسلامیه (طبع مصر، ج ۳، ص ۲۳۲-۲۴۰) و المنجد (ص ۱۰۵) نیز آمده است.

خلیل الله خلیلی، دانشمند افغانی، مقاله‌ای تحت عنوان «دفتر سرانجام اهل حق و باباطاهر همدانی» در مجله راهنمای کتاب، س ۱۸ (۱۳۵۴) ص ۹۴۱-۹۴۸ نوشته است و نصرت الله کاسمی هم مقاله مینورسکی را تحت عنوان «شرح حال باباطاهر عارف و شاعر» ترجمه کرده و در مجله ارمغان، س ۹ (۱۳۰۷) ص ۵۷۳-۵۸۸ انتشار داده است.

علاوه بر چاپ رباعیات باباطاهر عریان در استانبول (۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ ق) و چاپهای دیگر مقاله‌ای زیر عنوان «باباطاهر لر» (فهلویات لری) [گفتار «از خزاین ترکیه»] در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، س ۴ (۱۳۳۵)، ش ۲ و ۳، ص ۵۵-۵۸ چاپ شده است. (اذکایی، ص ۱۸۰)

همچنین ترجمه دو بیت‌های باباطاهر به نظم ترکی توسط رشدی شارداغ، نویسنده و شاعر ترک، انجام گرفته است.

«شرح حال باباطاهر» به قلم پرویز اذکائی در دانشنامه جهان اسلام، (با استندراک و تکمله مقاله «باباطاهر» ولادیمیر مینورسکی در دائرةالمعارف اسلام (طبع دوم، انگلیسی، لیدن، ج ۱) حاوی اطلاعات ارزنده‌ای درباره پژوهشهای خاورشناسان درباره باباطاهر است. (دانشنامه جهان اسلام، حرف ب، جزوه اول، ص ۴۶-۵۰)

مقاله‌ای هم تحت عنوان «دیداری از مزار باباطاهر در همدان» در کتاب عجب‌نامه براون (۱۹۲۲) ص ۲۵۷-۲۶۰ چاپ شده است. (اذکایی، ص ۹۱)

هانری ماسه، خاورشناس معروف فرانسوی و متصدی کرسی تدریس زبان فارسی در مدرسه السنة شرقیه و مدتی مدیر آن مدرسه (تا ۱۹۵۸) و صاحب تألیفات مهمی درباره فردوسی و سعدی و آداب و اخلاق ایرانیان (دایرةالمعارف فارسی، ذیل ماهه، هانری)، مقاله‌ای هم درباره باباطاهر زیر عنوان «باباطاهر شاعر ایرانی» در سال ۱۹۳۷ در پاریس منتشر کرده است. (ماهیار نوایی، ج ۲، ص ۱۹۱)

خانم وراکویچکوا (Vera Kubíčková) بانوی ایران‌شناس چک، متخصص ادبیات فارسی، به خصوص ادبیات ایران در قرن نوزدهم، مترجم گلستان سعدی و خیام و حافظ و قآنی و چندین اثر ادبی دیگر ایران به زبان چک، مؤلف کتاب ادبیات جدید ایران و ترجمه زال و رودابه (پراگ، آکادمی علوم چک واسلواکی، ۱۹۶۰) رباعیات باباطاهر را هم به زبان چکی ترجمه کرده است. (شفا، ج ۲، ص ۲۰۲) و. درژاوین، خاورشناس روسی، هم مقاله‌ای پیرامون «باباطاهر» در سال ۱۹۶۵ به زبان روسی انتشار داده است. (نوابی، ج ۲، ص ۱۹۰) ولادیمیر مینورسکی (۱۸۷۷-۱۹۶۶) مستشرق روسی، استاد ادبیات فارسی در مدرسه زبانهای شرقی پاریس و لندن، معلم زبان و ادبیات فارسی و تاریخ ایران در مدرسه زبانهای شرقی لندن، شرکت‌کننده در کنگره‌های فردوسی و ابن سینا در ایران و صاحب تألیفات متعدد (بیش از ۲۰۰ کتاب و مقاله) (دایرةالمعارف فارسی، ذیل مینورسکی) زندگینامه «باباطاهر» را در دائرةالمعارف اسلام نوشته است. (همچنین نوابی، ج ۲، ص ۱۹۱) نکته‌ای که در این ترجمه احوال مهم است، از قول مینورسکی این است که «میرزا مهدی خان در روزنامه مجمع آسیائی بنگاله به طریق خیلی دقیق و بدیعی یکی از دوبیتی‌های مرموز بابا را به حساب ابجد حلّ و تاریخ تولّدش را از آن استخراج می‌نماید.» (مقصود، ص ۱۹-۲۱) که این نظر را مرحوم رشید یاسمی در شماره اول سال دهم مجله ارمان رد می‌کند. (مقصود، ص ۲۱-۹).

مینورسکی درباره عرفان باباطاهر به نقل از والنسین ژوکوفسکی (V. Zukuwski) (۱۸۵۸-۱۹۱۸)، ایران‌شناس مشهور روسی و مصحح کشف‌المحجوب و متخصص در فولکلور و اشعار عامیانه و لهجه‌شناسی ایرانی، چنین می‌نویسد:

دراویش عرفای ایرانی بابا را از عرفا و اوتاد اولیاءالله شمرده، مصنف رسالات متعدده در عرفان و حکمت می‌دانند ولی از رسالات وی تا چندی قبل چیزی جز همین اشتها در دست نبود فقط اته و Blochet و بلوشه Blochet در یادداشتهای خود اشاره به دو نسخه خطی تفسیر کلمات عرفانی باباطاهر که یکی در اکسفورد (تحت Oxford دیگری در کتابخانه ملی پاریس عنوان الفتوحات الرثائی فی مزج الاشارات الهمدانی) مضبوط است نموده‌اند. خوشبختانه حالیه

رسالة کامل «کلمات قصار» در خاتمه دیوان جدید طبع و نشر گردید. (مقصود، ص ۴۵)

آرتور کریستن سن (Arthur Emanuel Christensen) (۱۸۷۵-۱۹۴۵)، ایرانشناس نامی و شاگرد پروفیسور آندره آس آلمانی و پروفیسور وسترگارد و صاحب تألیفات مهمی چون ایران در زمان ساسانیان، حماسه شاهان در روایات ایران قدیم، تحقیق درباره رباعیات ختیم (هایدلبرگ، ۱۹۰۵)، بررسی های انتقادی درباره رباعیات عمر ختیم (کوپنهاگ، ۱۹۲۷) و ... «بابا طاهر را با ختیم مقایسه کرده و در دو بیتی های بابا از اصالت لذت و خوشی هایی که رباعیات ختیم در جستجوی آن است اثری ندیده و در رباعیات ختیم هم آتشی را که از عرفان در دل بابا شعله ور است نیافته است. (براون، ج ۲، ص ۵۲۵، حواشی مترجم)

روبن آبراهامیان (۱۸۸۱-۱۹۵۱)، متولد ارمنستان، فارغ التحصیل از دانشکده زبانهای شرقی دانشگاه پترزبورگ، پایه گذار کرسی زبانهای باستانی ایران و زبان پهلوی در دانشگاه تهران و مترجم متون پهلوی و بخشی از شاهنامه به زبان ارمنی (فرهنگ خاورشناسان، ج ۱، ص ۱۴)، تحقیقات ارزنده ای درباره گویشهای فارسی یهودیان اصفهان و همدان و باباطاهر عریان انجام داده است. او ضمن ترجمه رباعیات باباطاهر عریان همدانی به زبان ارمنی (چاپ ۱۹۳۰) «درصد تحقیق در لهجه همدانی برآمده و حاصل این تحقیق کتابی درباره لهجه یهودیان همدان و اصفهان و لهجه باباطاهر» شده که به عنوان رساله دکتری به دانشگاه پاریس تقدیم داشته است. (خانلری، ص ۳۸) از میان دانشمندان اروپایی که به تحقیق در لهجه باباطاهر پرداخته اند علاوه بر کلمان هوار، هرن آلن و لشیچینسکی می توان از کارل هدنک (K. Hadank) و ادوارد براون E. Browne نام برد. کارل هدنک انتساب این دو بیتی ها را به لهجه همدانی رد می کند چون معتقد است که همه آنها از باباطاهر نیست و از گویندگان ناشناس نواحی مختلف است. (خانلری، ص ۳۸)

گذشته از تحقیقات و ترجمه های خارجیان پیرامون باباطاهر و دوبیتی هایش نسخه های خطی رباعیات او در کتابخانه های اروپایی از جمله نسخه کتابخانه دانشگاه

توبینگن آلمان (Tubingen) موجود است. این نسخه مشتمل بر مقداری از دوبیتی‌های باباطاهر و شرح حال مختصری از او می‌باشد. (مقصود، ص ۹۱) یا نسخه‌ای در مجموعه شماره ۲۵۴۶ در کتابخانه و موزه قونیه (بر سر مزار مولانا جلال‌الدین محمد بلخی معروف به ملائی رومی) مشتمل بر دو قطعه و هشت دوبیتی منسوب به باباطاهر در ترکیه موجود می‌باشد (تحریر مجموعه به سال ۸۴۸ ق است که نسخه عکسی آن به شماره ۵۶۴/۲ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است) یا رساله اول مجموعه آکادمی علوم شوروی به شماره A.97 که محتوی ۳۵ دوبیتی از ترانه‌های باباطاهر است و نسخه‌های دیگر. (مقصود، ص ۹۲)

از طرف دیگر دوبیتی‌های باباطاهر در شبه قاره هند و پاکستان هم بسیار مورد توجه بوده و غیر از ذکر و آثار او در تذکره‌های نوشته شده در شبه قاره و دایرةالمعارفها، مانند دایرةالمعارف اردو (ج ۳، ص ۸۰۳)، برخی محققان و مترجمان کارهای اساسی در این باره انجام داده‌اند که به طور اجمال به بررسی آنها می‌پردازیم و فعلاً به دلیل محدودیت حجم مقاله از معرفی نسخه‌های خطی و چاپی ترانه‌ها و یارباعیات باباطاهر چشم‌پوشی می‌کنیم و فقط به سه چاپ (بمبئی، ۱۲۹۷ ق، سنگی، رقیعی، هند، ۱۸۵۷ سنگی، وزیر؛ لاهور، به اهتمام منموهن لال، سنگی و وزیر) بسنده می‌کنیم. (مشار، ج ۲، ص ۲۵۱۴)

نخست باید از اقبال لاهوری، شاعر و فیلسوف پاکستانی، یاد کرد. «اقبال در قسمت لاله طور» پیام مشرق و قسمت فارسی ارمغان حجاز در حدود ۶۰۰ دوبیتی دارد. او معترف است که در این زمینه به استقبال پهلویات باباطاهر عریان پرداخته است. «(ریاض، ص ۱۳) سید عابد علی عابد هم در مقایسه باباطاهر و اقبال مقاله‌ای تحت عنوان «باباطاهر و اقبال» (Baba Tahir Uryan and Iqbal) در شماره پنجم مجله اقبال به سال ۱۹۵۶ (صص ۵۴-۸۱) نوشته است. (ماهیار نوایی، ج ۲، ص ۸۲)

دکتر F.S. «بعضی از رباعیات باباطاهر» را تحت عنوان Some quatrains of Baba Tahir در نشریه East & West بمبئی در ژانویه ۱۹۰۸ چاپ کرده است. همچنین سید علی

بلگرامی پس از تصحیح رباعیات باباطاهر آن را به همراه ترجمه‌اش در نشریه انجمن سلطنتی آسیای بنگال در کلکته به سال ۱۹۰۴ (ص ۱-۲۹) انتشار داده است و نیز رباعیات باباطاهر همدانی زیر عنوان *The Rubaiyat-I-Baba Tahir Uryan Hamadani, A Lament* توسط ساک لاتوالا (Saki atwalla) در سال ۱۹۳۹ در بمبئی چاپ شده است. (ماهیار نوایی، ص ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه‌های دیگری از رباعیه باباطاهر به زبان اردو وجود دارد که اینک به معرفی آنها می‌پردازیم.

یکی از آنها ترجمه منتخبی از رباعیات طاهر به صورت *Shams-ul-Uloom* از پروفیسور آغا صادق حسین نقوی با پیش‌گفتار محمد رضا میرزائی و پرفیسور کزرا حسین با چند تصویر قلم اسدالله درزگانی (چاپ کوئته، مطبع مشرق، ۱۳۹۶ هـ) است. دیگر ترجمه و شرح شصت و دو بیت از وجاهت حسین عندلیب شادانی با یک مقدمه در آغاز از مترجم به اردو (چاپ لاهور، شیخ مبارک علی، ۱۳۴۳ هـ) است. و دیگر ترجمه دو بیت‌های باباطاهر عریان به اردو تحت عنوان دو بیت‌نامه باباطاهر همدانی از حضور احمد سلیم است. مترجم در مقدمه شرح حال باباطاهر را آورده و در خاتمه نیز لغت‌نامه پیوست است (چاپ حیدرآباد، ۱۳۹۵ هـ). ترجمه دیگری به اردو از مترجمی ناشناس (چاپ لاهور، تاج بک دپو) و ترجمه دیگری از سید محمد عبدالله (چاپ لاهور) در دسترس آمده است. (راهی، ص ۲۹۰-۲۹۱) اثر دیگری با عنوان رباعیات باباطاهر عریان معه ترجمه (فارسی - اردو) در لاهور توسط ملک نذیر احمد در مطبع تاج بک دپو چاپ شده که متأسفانه فاقد تاریخ چاپ است. (سفندر، ص ۳۱۵) کتاب دیگر رباعیات باباطاهر (عریان) از محمد عبداللطیف خان، دانشیار ادبیات و سائنس دانشگاه عثمانیه حیدرآباد دکن است که در حیدرآباد توسط آقای حسین ضابط، از ایرانیان یزدی مقیم حیدرآباد، در ۱۳۹۵ ق. در ۷۹ صفحه چاپ شده است. این کتاب مشتمل بر سوانح عمری معه رباعیات به زبان فارسی و اردو همراه با توضیح به نثر فارسی و ترجمه آن به نظم اردو است. و بالاخره دو مقاله دیگر درباره باباطاهر است که اولی به معرفی زندگانی

و آثار و اندیشه باباطاهر می‌پردازد و آن مقاله اردوی مجنون گورکھپوری تحت عنوان «باباطاهر عریان» است که در نشریه آجکل در فوریه ۱۹۶۱ (صص ۳۲-۴۲) چاپ شده است و دومی مقاله الیاس عشقی از حیدرآباد سند به زبان فارسی است. که به تفصیل به نقد و بررسی ترجمه‌های منظوم آغاصادق حسین و حامد حسن قادری و حضور احمد سلیم پرداخته است. (عشقی، ص ۱۳۳-۱۵۱) در اینجا سخن خود را در مقایسه این سه ترجمه منظوم با نقل بخشی از مقاله مذکور تمام می‌کنم:

ترجمه پرفسور حامد حسن قادری اولین کوشش ترجمه دوبیتی‌های باباطاهر عریان به نظم اردو است. این ترجمه موجب معرفی کلام بابا در زبان اردو به شمار می‌رود. ترجمه‌های آقای حضور احمد سلیم و آغا صادق حسین یکی بعد از دیگری به سالهای ۱۹۷۲ و ۱۹۷۳ میلادی چاپ و منتشر شده است. اگر این سال‌های چاپی را درست بدانیم حتماً ترجمه آغا صادق حسین یک سال پیشتر چاپ شده و پیش نظر آقای سلیم بوده است. چنان‌که از بعضی ترجمه‌ها واضح می‌شود. و اگر ترجمه آغا صادق حسین در سال ۱۹۷۷ م. چاپ شده لازماً ترجمه آقای سلیم را آغا صادق حسین خواننده است، چنانکه از اکثر ترجمه‌های هر دو مترجم ظاهر است. اما هر دو ترجمه دارای مختصات و سبک مجزای مترجمین است و این هم به جای خود مهم است. ترجمه پرفسور حامد حسن قادری از هر دو ترجمه اخیر جالب‌تر و عالی‌تر است ولی ترجمه ایشان در بحر رباعی است و ترجمه را از سبک و مختصات باباطاهر جدا می‌سازد. (عشقی، ص ۱۳۳-۵۱۵)

منابع و مآخذ:

- اته، هرمان. تاریخ ادبیات فارسی، ترجمه رضا زاده شفق. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶، ج ۲.
اذکایی، پرویز. باباطاهر نامه (مفده گفتار و گزینۀ اشعار). تهران: توس، ۱۳۷۵.
امیری، کیومرث. زبان فارسی در جهان. تهران: دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۷۶.
براون، ادوارد. تاریخ ادبیات ایران، ج ۲. ترجمه علی پاشا صالح. تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۸.
دانشنامه جهان اسلام. تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، ۱۳۶۹.

دایرة المعارف فارسی.

راهی، اختر. ترجمه‌های متون فارسی به زبانهای پاکستانی. اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۶۵ش. ریاض، محمد. اقبال لاهوری و دیگر شعرای فارسی گوی. اسلام آباد: سرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۵۶ش.

شفا، شجاع الدین. جهان ایرانشناسی. تهران: کتابخانه پهلوی سابق، ۱۳۴۸.
ریبکا، یان. تاریخ ادبیات ایران. ترجمه عیسی شهابی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۴.
عشقی، الیاس. «مجملی درباره ترجمه‌های منظوم دو بیتی‌های باباطاهر عریان همدانی به زبان اردو». دانش (فصلنامه راینی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران). اسلام آباد، (ش ۱۶، زمستان ۱۳۶۷).

خانلری، پرویز نائل. «دو بیتی‌های باباطاهر» (۲). پیام نو. (سال اول: ش ۸ و ۹) ۱۳۲۳-۱۳۲۴.

مشار، خان بابا. فهرست کتابهای چاپی فارسی، ج ۲.

فرهنگ خاورشناسان، ج ۱. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۷۶.

طاهری، ابوالقاسم، سیر فرهنگ ایران در بریتانیا. تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۴.

مقصود، جواد. شرح احوال و آثار و دو بیتی‌های باباطاهر عریان. تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۴.

ماهیار نوبی، یحیی. کتابشناسی ایران، ج ۲. تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.

صفر، امداد علی. فهرست کتب چاپی، پاکستان درباره زبان و ادبیات فارسی. پنجاب [بی نا]، [بی تا].

کریشن سن. بررسی انتقادی رباعیات خیام. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: توس، ۱۳۷۴.